azok maguk alá besorolva tartják az egyéneket. Az egyének fölé nőtt dologi hatalmon a proletárok csak úgy lehetnek úrrá, ha társult egyénekként ellenőrzésük alá tudják vonni. Más szóval: az elidegenüléstől nem lehet mindaddig teljes egészében megszabadulni, amíg az egész modern termelési (és politikai) apparátus működtetéséhez szükséges képességek tömeges méretekben ki nem alakulnak az egyénekben — a marxi felfogásnak ez a valóságos értelme!

A forradalomra és az elsajátításra vonatkozó fent idézett sorok után Marx a következőket írja: „Csak ezen a fokon esik egybe az öntevékenység az anyagi élettel, ami megfelel az egyének teljes egyénekké való kifejlődésének és minden természetadta jelleg levetkezésének; és ekkor felel meg egymásnak *a munka átváltozása öntevékenységgé* és az eddigi feltételektől megszabott érintkezés átváltozása az egyének mint olyanok érintkezésévé." (I. h. — Kiemelés *L. Gy.)*

Eddigi fejtegetéseinkből világosan kitűnik: „a munka megszüntetése" Marxnál a tevékenység azon természetadta, korlátolt, elidegenült módjának megszüntetését jelenti, amely az öntevékenység ellentéteként fejlődött ki az eddigi történelemben. A munka átváltozása öntevékenységgé pedig nem jelent mást, mint azt, hogy a minden természetadta és osztálykorláttól megszabadult egyének a totális termelőerők elsajátításával szabadon kifejlesztik képességeiket. Mert a képességek szabad kifejlesztése a totális termelési szerszámok korában egyet jelent az öntevékenységgel.

Mint már fejtegetéseink elején jeleztük, Marx a történetiség alapján állva a kommunizmus perspektívájából szemléli az emberi tevékenységet. A munka öntevékenységgé válása *A német ideológia* egyik legszebb gondolata. És nem utópia, hanem a történelem egy adott fokán meglevő lehetőség. Ezért a kommunizmus — lényegét tekintve — nem politikai, hanem gazdasági mozgalom. Már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban is így látja a fiatal Marx. Az utópikus elképzeléseket áttekintve „*nyers* kommunizmus"-nak nevezi a kommunizmus olyan felfogását, illetve állapotát, amikor az „. . . még politikai természetű demokratikus vagy despotikus . . . " (68. o.)

*A német ideológiá*ban már világosabban rajzolja meg a kommunizmus körvonalait, majd pedig világosan kimondja, hogy a kommunizmus „berendezése ezért lényegileg gazdasági . . . " (*A német ideológia*. Id. kiad. 66. o.) „A kommunizmus szemünkben nem *állapot*, amelyet létre kell hozni, nem *eszmény*, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti." (I. m. 35. o.)

Licskó György

A szépség mint érték és a szépség értéke

Egyes filozófusok az érték kategóriáját és az értékviszonyt a következőképpen jellemzik: „Az *érték* nem más, mint a kulturális jelenségek negatív meghatározása; mindaz, ami egyezményes tabuként még megmenthető a dühöngő nihilizmustól, az utilitarizmus tobzódásától."[1] „Az érték nézőpontja ezért azé a derék antikváriusé vagy múzeumőré, aki a bukása felé haladó burzsoá társadalom elidegenedett világának zugaiban húzza meg magát."[2] Ez az éles jellemzés helytálló, ha azt a konkrét tartalmat vesszük tekintetbe, amelyet a XIX. század második felétől kezdve az ún. „értékfilozófia" vagy axiológia egyes képviselői foglaltak az „érték" fogalmába. Aligha érthetünk azonban egyet azzal, hogy az értékaspektust egyedül így értelmezhetnénk, és hogy ez az értelmezés alkotná az értékkategória és az értékviszony lényegét. Teljesen nyilvánvaló ez a megállapítás, ha olyasfajta értékeket vizsgálunk meg, mint a szépség és olyan értékaspektust, mint az embernek a valósághoz való esztétikai viszonya. Természetesen a burzsoá társadalom elidegenedett világa nem marad hatás nélkül az esztétikai viszonyra sem. De az esztétikai viszony már jóval ez előtt az elidegenedett világ előtt jött létre, és csak e világ likvidálása után nyílnak fejlődése előtt soha nem látott távlatok.

Természetesen amikor axiológiai szempontból fogunk hozzá az esztétikai viszony és e viszony legfontosabb kategóriájának, a szépnek tanulmányozásához, feltétlenül számot kell vetnünk azzal, hogy magát az „érték" fogalmát különböző módon lehet interpretálni. Az érték idealista értelmezése, mint korunk polgári esztétikája tanúsítja, a szép

[1] Г. С. Батищев: *Противоречие как категория диалектической логики*. Изд. «Высшая школа», 1963. 56. o.

[2] Uo. 56—57. o.

tárgyalásában is logikusan idealizmushoz vezet.[3] Ezért a marxista esztétikának az érték dialektikus materialista és történelmi materialista elméletéhez kell fordulnia módszertani támaszért. Nézetünk szerint helytelen az az állítás, hogy a marxizmust ki kell egészíteni értékelmélettel. Helytelen, mert a marxizmusnak nincs erre szüksége. A marxizmus megalapítóinak műveiben különböző tudományok anyagán (elsősorban a politikai gazdaságtan és részben az esztétika kapcsán) már jóval a polgári axiológia előtt világosan kirajzolódtak az értékviszony és az érték-kategória valóban tudományos kutatásának útjai.

Mit nyer az esztétika, ha tudatosítja a szép kategóriájának érték természetét? Az, hogy a szépet vonatkozásba hozzuk az értékek világával, önmagában természetesen még nem határozza meg a szép specifikumát, hiszen nem csupán esztétikai értékek léteznek, hanem erkölcsiek (jó), megismerésbeliek (igaz), gyakorlatiak (haszon), gazdaságiak (az áru értéke) stb. Ha azonban a szép specifikumát még nem is adja meg az, hogy a szépet mint értéket tárgyaljuk, ez a tárgyalásmód mindenesetre utat tör az esztétikum és a szép egész szférájának megismeréséhez. Utat tör először is azért, mert a szép tulajdonságát elhatárolja a jelenségek olyan tulajdonságaitól, amelyek nem tartoznak az értékek körébe. Másodszor pedig azért, mert lehetőséget ad arra, hogy az érték-kategória szintjén tárjuk fel az esztétikai és a nem-esztétikai értékek közötti viszonylatokat.

Mély meggyőződésünk szerint a szép objektivitásának oly élesen vitatott problémáját is csak akkor oldhatjuk meg, ha értéknek fogjuk fel a szépet. Igaz, esztétikai irodalmunkban akad olyan vélemény, hogy a szép objektivitásának tagadását jelenti, ha a szépet a társadalmi-történeti gyakorlat által feltételezett emberi értéknek tekintjük. E következtetést azonban csak akkor vonhatnánk le, ha az értéktulajdonságot eleve tisztán szubjektívnak tekintenénk, azaz ha az érték-kategória tárgyalásában akarva-akaratlanul szolidaritást vállalnánk a szubjektív idealista axiológiával.

Minden érték a gyakorlat által feltételezett, és a gyakorlat mint az érték objektív meghatározója funkcionál. Lenin a dialektikus logika egyik legfontosabb követelményére hívta fel a figyelmet, mondván, hogy „a tárgy teljes ‚meghatározásában' része kell hogy legyen az egész emberi gyakorlatnak, mind az igazság ismérveként, mind pedig olyan tényezőként, amely gyakorlati meghatározója a tárgy kapcsolatának azzal, amire az embernek szüksége van".[4] De hiszen épp az értéket jellemzi az, „amire szüksége van az embernek", és a gyakorlat mint az érték megalapozása funkcionál. Lenin, aki a *Filozófiai füzetek*ben Hegel materialista interpretációját adja, ezt írja: „A ‚jó' a ‚külsőleges valóság követelménye', vagyis ‚jón' értendő az emberi *gyakorlat* = a követelménye (1) úgyszintén a *külső* valóságnak (2)."[5]

Természetesen, ha idealista módon értelmezzük magát a gyakorlatot, akkor nem vitás, hogy ezen az alapon idealista lesz az érték tárgyalása is, tehát idealista lesz az esztétikai érték tárgyalása is. Megbizonyosodhatunk erről a pragmatizmus esztétikájában. K. Gordon pragmatista pozíciójú *Esztétikája* például formálisan ugyan nem veti el a szép objektivitását, ám ugyanakkor a közös jelentést, „más emberek" tisztán szubjektív tapasztalatainak gyűjteményét érti az objektivitáson. És ezért „az az objektum szép, amely sok ember számára szépnek látszik".[6] Maga John Dewey, aki az esztétikai értéket a pragmatista értelemben felfogott tapasztalat minőségének tartja, a szépen a „jellegzetes emóció megjelölését" érti.[7] Ilymódon a gyakorlat szubjektivista értelmezése a szép szubjektivista értelemzéséhez vezet. De merőben helytelen lenne az a feltevés, hogy a gyakorlatot csak szubjektivista módon lehet értelmezni.

A marxista esztétika a társadalmi-történeti gyakorlat marxista értelmezéséből indul ki, és ez az értelmezés nem vezet az esztétikai érték semmiféle szubjektivizálásához. Természetesen az emberek gyakorlati tevékenysége nem képzelhető el anélkül, hogy tudatuk és akaratuk részt ne venne benne. Az ember azonban gyakorlati tevékenysége során csak akkor éri el a kívánt eredményt, ha tudatával és akaratával a természet és a társadalom *objektív* törvényszerűségeiből indul ki. Ha a tudat és az akarat nem ezekből a törvényszerűségekből indul ki, akkor a gyakorlati tevékenység eredményei spontán módon jönnek létre, ezzel bizonyítván a gyakorlat objektivitását. A gyakorlat objektív, s ez az objektivitás az objektum és a szubjektum olyan törvényszerű kölcsönviszonya,

[3] A mai külföldi esztétika axiológiai koncepcióinak kitűnő áttekintését adja Stefan Morawski *A művészi értékről* című cikkében (Kultura is Społeczeństwo. 1962 (4. sz.)

[4] Lenin, *Mégegyszer a szakszervezetekről. Művei* 32. köt. Szikra, 1953. 87. o.

[5] Lenin, *Hegel „A logika tudománya" c. művének konspektusa. Művei.* 38. köt. Bp. 1961. 198. o. *(Filozófiai füzetek).*

[6] Kate Gordon, *Esthetics.* New York 1922. 62. o.

[7] John Dewey, *Art and Experience.* New York 1934. 129. o.

amelyben az objektív elv dominál; uralkodik a tevékenység folyamatában, főként pedig a tevékenység eredményeiben. Az ember gyakorlati tevékenysége épp ebben különbözik a megismerő-elméleti tevékenységtől. Ha a társadalmi-történeti gyakorlat nem lenne objektív folyamat, nem tekinthetnénk a gyakorlatot az igazság kritériumának. Tehát az érték objektivitásának megértéséhez épp gyakorlati feltételezettsége ad kulcsot.

A társadalmi érték objektivitását meggyőzően argumentálta Marx az áru értékének elemzésén. E kérdés vizsgálata annál is inkább érdekes a jelen cikk témája szempontjából, mivel Marx, miközben gazdasági művein dolgozott, sokat foglalkozott az esztétika problémájával: kivonatot készített F. Th. Vischer *Esztétikájából*. E kivonatokat jellemezve M. S. Lifsic, a marxi örökség egyik legkiválóbb ismerője megjegyzi, hogy a „Vischer művéből készített kivonatok jó része a dolgok fizikai természete és esztétikai jelentősége közötti kölcsönös kapcsolatok kérdésére vonatkozik".[8] Teljes mértékben érthető, hogy Marx érdeklődött e problémák iránt, hiszen sem a gazdasági, sem az esztétikai érték lényegét nem tárhatja fel, aki nem érti meg a tárgyak természeti és társadalmi tulajdonságai közötti kölcsönviszonyt. Lifsic szavaival: „Mint a bonni időkből való kivonatok, a Vischer könyvéből valók is bizonyos tendenciát mutatnak a durva naturalizmus bírálatára, amely az emberit dologinak tartja és megfordítva. Marx az esztétikai érték kérdését összekapcsolja az árufetisizmus felfedezésével, és ennek kapcsán eljut — a gazdaságtan síkján — a szubjektív és az objektív kérdésének megoldásához."[9]

Több ízben is felhívtuk már a figyelmet arra, hogy mennyire jelentősek az esztétika számára Marx gazdasági kutatásai, amelyek értelmében az áru értéke a maga objektivitását mint a dolgok „társadalmi tulajdonságait" bírja.[10] A gazdasági érték és a tárgyak esztétikai jelentősége között nem külsőleges és véletlen az analógia. Hiszen mind a kettő érték, és azok az általános törvényszerűségek, amelyek az értéket mint olyat jellemzik, szükségképpen megjelennek mind a gazdasági, mind az esztétikai értékben. Úgy gondoljuk, hogy a gazdasági érték kidolgozásának idején épp ez az összefüggés keltette fel Marx érdeklődését az esztétikai érték iránt. Ez az érdeklődés nemcsak abban nyilvánul meg, hogy tanulmányozta Vischer *Esztétikáját*, hanem abban is, hogy gazdasági művei több, közvetlenül az esztétika problémakörét érintő utalást tartalmaznak. A gazdasági érték elemzése feltárta minden érték, s így az esztétikai érték legfontosabb sajátosságát: a tárgyak és a jelenségek értéktulajdonságainak objektív jellegű társadalmi feltételezettségét.

Amikor az esztétikai és a gazdasági értéket szembesítjük, eszünkbe sem jut azt állítani, hogy azonosak lennének akár társadalmi „szubsztrátumuk", akár funkcionálásuk tartama, akár a jelenségek érzéki oldalához való viszonyuk tekintetében. Marx, amikor ez utóbbi viszonyt veszi tekintetbe, kifejezetten szembeállítja a tárgy esztétikai értékét és csereértékét: „az ásványárus csak a kereskedelmi értéket látja, de nem az ásvány szépségét és sajátságos természetét."[11] E szembeállítás azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szépséget és általában a tárgy esztétikai jelentőségét kivonnánk az értékek szférájából. *A politikai gazdaságtan bírálatá*ban a gyémánt esztétikai funkcióját Marx kifejezetten a tárgy használati értékének nevezi.[12]

Az esztétikai érték mint a használati érték egy fajtája lényegbevágóan különbözik a csereértéktől. Az utóbbi teljesen közömbös a dolgok természeti oldala iránt, mivel az „értékben egyetlen atom természeti anyag sincs".[13] Ezzel szemben a használati érték az árutest tulajdonságaitól függ, „nem létezik nélküle".[14] *A gothai program kritikájá*ban Marx megjegyzi, hogy „a *természet* éppannyira forrása a használati értékeknek (márpedig ilyenekből áll a dologi gazdagság!), mint a munka".[15] Ám ebből nem az következik, hogy a használati érték kategóriája a dolgoknak csak a természeti tulajdonságait tükrözi. A természeti tulajdonságok a használati érték kategóriájában mindig az ember társadalmi szükségleteivel összefüggésben jönnek számításba; a dolgok természeti minőségei csak akkor és annyiban tükröződnek a használati értékben, amennyiben viszonyba

[8] M. Lifsic, *Marx és az esztétika*. Gondolat, 1966. 146. o.

[9] I. m. 147. o.

[10] Ld. Л. Н. Столович, *Некоторые вопросы эстетической природы искусства*. Л. 1955.; Л. Н. Столович: *Эстетическое в действительности и в искусстве*. М. 1959.

[11] Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok*. Kossuth, 1962. 73. o.

[12] MEM 13. köt. Kossuth, 1965. 12. o.

[13] Marx, *A tőke*. Kossuth, 1961. 55. o.

[14] I. m. 44. o.

[15] Marx—Engels, *Vál. Műv.* II. köt. Kossuth, 1963. 9. o.

kerülnek az ember és a társadalom hasznossági szempontjával, hiszen „valamely dolog hasznossága használati értékké teszi azt".[16] Megjegyezzük, hogy nemcsak az anyagi-utilitárius hasznosságról van szó, hanem a szellemi hasznosságról is.[17]

A használati érték, eltérően a csereértéktől, nem „fejez ki társadalmi termelési viszonyt". De „társadalmi szükségletek tárgya, s ezért társadalmi összefüggésben van".[18] A használati érték „a történelem munkája".[19] És ezek a megállapítások olyan jelenségek használati értékére is vonatkoznak, melyek hasznosságát „nem munka közvetíti. Ilyen például a levegő, a szűzföld, a természetes rétek, a vadon növő fa stb."[20]

Ilymódon az érték kategóriájának szintjén megoldódik az ember-nem-érintette természet esztétikai tulajdonságainak problémája. A természet kétségtelenül rendelkezhetik esztétikai tulajdonságokkal, de már maga az „esztétikai tulajdonság" fogalma utal arra, hogy az őt hordozó szűzföldek, természetes rétek, vadon növő fák stb. meghatározott összefüggésben állnak az emberi-társadalmi szükségletekkel. Amikor Marx az arany és az ezüst esztétikai tulajdonságairól szól, kifejezetten arról beszél, hogy az esztétikai tulajdonságokat tartalmazó arany és ezüst színbeli minőségei *megfelelnek* az emberi „színérzéknek", amely „pedig egyáltalában a szépérzék" egy formája.[21] (E ponton emlékeztetünk arra, hogy az emberi érzékek, s ezek sorában az „öt érzék" kiképeződését Marx „az egész eddigi világtörténelem munkájának" nevezte.[22] Tehát a világtörténelem gyakorlata határozza meg, miért éppen ezek a színviszonyok s nem mások jelentősek esztétikailag.) Ha az arany és az ezüst esztétikai tulajdonságai egyszerűen azonosak lennének színbeli tulajdonságaikkal, akkor egyáltalán nem lenne szükség az „esztétikai tulajdonság" terminus használatára. Az elektromágneses rezgés, amely a színérzékelés alapja, kétségkívül önmagában létezik. Az esztétikai tulajdonságokat viszont azért nevezzük esztétikaiaknak, mert az ember esztétikai szükségleteire vannak „címezve". Az esztétikai tulajdonságot a fénnyel azonosítani — ahogy ezt egyes esztétikusok megteszik — azt jelentené, hogy a közmondás visszájaként minden arany, ami fénylik.

Ha a szép objektivitását természeti tulajdonságnak fognánk fel, ezzel ignorálnánk a szép és más esztétikai tulajdonságok értéktermészetét. Az esztétikai irodalom már nem egyszer sort kerített rá, hogy kimutassa azokat a buktatókat, amelyek szükségképpen útját állják az esztétikum ilyesfajta értelmezésének.[23] E buktatók azonban mit sem zavarják e koncepció híveit abban, hogy ezen az úton járjanak továbbra is. Ám hova jutnak el rajta? Az ún. „prirodnyik"-koncepció hívei elvetik a szép emberi-társadalmi, vagyis értékbeli jelentőségét, mondván, hogy ez átkos szubjektivizmus. Ezután nem marad más hátra, mint hogy logikai kérlelhetetlenséggel megállapítsák; a szép nem hogy az emlősök, de a rovarok és a növények számára is jelentőséggel bír. Így I. Asztahov figyelmeztet arra, hogy „a virágok természeti illata, tiszta formái és színei, amelyeket mindenki szépnek tart, egyetlenegy, de egyúttal rendkívül magas „célt" szolgálnak — az élet folyamatosságát, a beporzás útján történő szaporodást".[24] A. V. Romanyenko, miközben a szépség „ember előtti és embertől független" létét bizonygatja, nagy felfedezést tett: rájött, hogy esztétikai észleléssel bírnak a — növények . . . Singh és Paniah indiai tudósok valóban érdekes kísérleteiből — ahol is a „zenével kísért" mimóza a növekedés intenzivitásában másfélszer meghaladta azt a mimózát, amelyiknek nem volt „kísérőzenéje" — Romanyenko az alábbi következtetést vonja le: „De amennyiben gyakorlatilag lehetetlen a zene akusztikai alapját jelentésétől, esztétikai síkjától elválasztani; amennyiben a növények nyilvánvalóan nem „gyanítják" e két sík létezését, s a zene rájuk önmagában hatott, úgy joggal beszélhetünk az esztétikai és az anyagi valóban bonyolult kölcsönös összefüggéséről."[25]

Amint azt a sajtó közölte, az indiai tudósok felfedezték, hogy az elodea típusú növény leveleinek protoplazmájában megegyezés jöhet létre „a növény fejlődésének élet-

[16] Marx, *A tőke*. Id. Kiad. 44. o.

[17] *A tőke* szerzője szerint a használati értékeket meghatározó szükségletek nemcsak a gyomorból fakadhatnak, hanem a képzeletből is. (I. m. 43. o.)

[18] Marx, *A politikai gazdaságtan bírálatahoz*. Id. kiad.

[19] Marx, *A tőke*. Id. kiad. 43. o.

[20] I. m. 48. o.

[21] Marx, *A politikai gazdaságtan bírálatához*. Id. kiad. 119. o.

[22] Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok*. Id. kiad. 73. o.

[23] Lásd például e koncepció négy buktatójának jellemzését Jurij Borev könyvében: *Введение в эстетику*. M. 1965. 69. o.

[24] Астахов, *Искусство и проблема прекрасного*. M. 1963. 32. o.

[25] *Эстетика и современность*. (Szerk. Asztahov.) M. 1965. 241. o.

ritmusa és a ráható zenei ritmus között".[26] Minden csodálatunk a kísérleté, de nincs okunk rá, hogy mint a növények esztétikai nevelésének igazolását könyveljük el. Nem lesz talán szentségtörés, ha feltételezzük, hogy a növényre a zene nem mint esztétikai jelenség hatott, hanem a hangrezgés ritmikusan meghatározott árama az, amely kiváltotta a megfigyelt hatást. A növekedés intenzitása pedig még az embernél sem az esztétikai hatás mutatója. És bátorkodunk abbeli kételyünket kifejezni, hogy Liszenko tanítása segítene az ember előtti természet szépségét felfedezni, ahogyan B. Cenkov bolgár esztéta feltételezi.[27]

E példák jól mutatják a szép érték-koncepciójának (tehát humanista felfogásának) alternatíváját. Ennek az alternativának nem hogy megvan az Achilles-sarka, hanem — Tyutcsev mondását variálva — olyan Akhilleusz, akinek csak sarka van. A szép axiológiai interpretációja, ha az érték lényegét marxista módon értelmezzük, a szép objektivitását igazolja, s ezt az objektivitást nem objektív idealista szellemben fogja fel, mint objektivált tudatot, s nem is vulgármaterialista szellemben, mint örök természeti minőséget.

Akad azonban esztétikai irodalmunkban olyan nézet is, amely szerint az esztétikum — s így a szép — axiológiai megközelítése összeférhetetlen az esztétikum, a szép objektivitásának elismerésével. És valóban, úgy tűnik, joggal merül fel a kérdés: beszélhetünk-e objektív-esztétikairól és objektív szépről mint értékről, amikor az érték az objektum és a szubjektum kölcsönviszonya? M. Sz. Kagan szavai szerint „az esztétikum olyan mértékben a tárgy *tulajdonsága*, mint ahogyan egyben az ember *értékelése* is. A szépség *érték*tulajdonság, épp ezáltal különbözik lényegbevágóan az igazságtól",[28] továbbá: „A tárgy csak akkor nyeri el esztétikai értékét, amikor *szemléljük* és átéljük."[29]

Nézetünk szerint az esztétikum objektív-szubjektív koncepciójának hívei nem különböztetik meg a „szubjektum" és a „szubjektív" fogalmát, amelyek pedig korántsem azonosak. Ami a *szubjektum*ban és vonatkozásaiban van, nem mindig *szubjektív* is egyúttal. Bizonyos értelemben szubjektumnak nevezhetjük a társadalom egészét is, ám ez nyilván nem jelenti azt, hogy tisztán szubjektív jelenségnek tartjuk a társadalmat. Az emberi személyiség is szubjektum, de korántsem minden szubjektív benne, azaz a tudattól és az akarattól függő. Mind a társadalom, mind az egyes személyiség tevékenysége, jóllehet nem létezik szubjektum nélkül, objektív folyamatot alkot.

Úgy véljük, a szubjektumnak a valósághoz való viszonyán belül meg kell különböztetni az *objektív-gyakorlati* és a *szubjektív-értékelő* viszonyt, amennyiben a második az elsőt tükrözi. A tárgyat szubjektíve értékeljük, pl. melegnek vagy hidegnek tartjuk. Ebben az ítéletben a tárgy hőmérsékletének az emberi test hőmérsékletéhez való *objektív viszonyát* tükrözzük. Vagy egy másik példa: A szabadság azért *objektív érték*, mert a „szabadság" az embernek a valósághoz való gyakorlati viszonyát fejezi ki. S létezik ugyanakkor a szabadság valamilyen érzékelése, tudatosítása, értékelése, amely lehet adekvát, de az is lehet, hogy az értékelés helytelenül tükrözi a szabadságot mint objektív-gyakorlati viszonyt.[30]

Hogy az objektív és szubjektív viszonyát az embernek a valósághoz való esztétikai viszonyán belül a helyére tegyük, alapvető jelentőséggel bír az „érték" és az „értékelés" fogalmának megkülönböztetése. Az esztétikai és az axiológiai irodalomban olykor összekeveredik e két fogalom, sőt megesik, hogy az első a második függvényévé válik. Így E. Radlov közismert *Filozófiai Szótár*ában kifejezetten arról van szó, hogy az „*érték*" az értékelés eredménye."[31] J. Kon *Általános esztétikáj*a az értékek területével összefüggésben tárgyalja a szépet, de magát az „*értékek területét*" úgy határozza meg, hogy „a tárgyak, események, tevékenységek köre, amennyiben az általános értékelés aspektusából tekintjük őket"[32] — vagyis az értéket az értékelés eredményének tekinti. Természetesen az érték és az értékelés közötti különbségtevés módszertani szempontból nem mindig helyesen valósul meg. A különbségtevés támaszkodhat az érték objektív idealista értel-

[26] *Literaturnaja Gazeta*. 1960. ápr. 16.

[27] *Filoszofszka Müszl*. 1963/6. sz. 116. o.

[28] М. С. Каган, *Лекции по марксистско—ленинской эстетике*. I. rész 1963. 36. o.

[29] I. m. 37. o.

[30] Janagida Kendzuro japán marxista filozófus teljes joggal különbözteti meg a „szabadság tudata" és a „szabadság léte" fogalmát (*A szabadság filozófiája*. Kossuth, 1961).

[31] Э. Радлов, *Философский словарь*. Sztpétervár 1904. 265. o.

[32] И. Кон, *Общая эстетика*. 1921. 14. o.

mezésére, vagy a szubjektív idealizmus keretei között is megvalósulhat.[33] De az érték és az értékelés határainak elmosása feltétlenül az érték objektivitásának tagadásához vezet. K. Jaspers igen jól demonstrálja az ilyenfajta tagadás logikáját: „mivel az ember olyan lény, aki értékel, összehasonlít, jelentést ad, s ezáltal teremt, ezért nincsenek olyan abszolút *értékek*, amelyek a lét módjára léteznének, s melyeket csak fel kellene fedezni."[34]

Az érték és az értékelés ehhez hasonló azonosítása vagy összemosása jogosulatlan. Azon alapul, hogy összekeveri az embernek a valósághoz való gyakorlati és elméleti viszonyát, hogy nem tesz különbséget objektív és szubjektív között. Wagner *Politikai gazdaságtani tankönyvére* tett megjegyzéseiben Marx világosan megkülönbözteti az ember gyakorlati és elméleti viszonyát a valósághoz,[35] s ezzel összefüggésben élesen bírálja Wagnert, aki megpróbálja az *értéket* a *gazdasági értékelésből* levezetni.[36]

Az érték és az értékelés közötti különbség abban áll, hogy az érték *objektív*, mivel a társadalmi-történeti gyakorlat objektív folyamatában alakul ki. Az értékelés az értékhez való *szubjektív* viszony kifejezése, s ezért lehet igaz is (ha megfelel az értéknek), és hamis is (ha nem felel meg az értéknek).[37] Csak az „érték" és az „értékelés" fogalmának megkülönböztetése esetén merül fel egyáltalán a szubjektív értékelés igazságának, illetve hamisságának a problémája. Nem oszthatjuk Croce azon gondolatát, hogy az értékítélet és az érték kifejezése „egyáltalán nem alkalmas az objektum megismerésére".[38]

Nem érthetünk egyet azzal, hogy az „értékelő kifejezések" (die wertende Ausdrücke) csak találóak (treffend) vagy nem-találóak (nicht treffend) lehetnek, de nem lehetnek igazak vagy hamisak, ahogyan Rudolf Haller osztrák esztéta mondotta az V. Nemzetközi Esztétikai kongresszuson, miközben azt fejtegette, hogy csak a „leíró kifejezések" (die deskriptive Ausdrücke) lehetnek igazak vagy hamisak. S teljes mértékben szolidárisak vagyunk Stefan Morawski lengyel esztétikussal, aki megállapítja, hogy „a leírás és az érték szembeállítása alapján hamis, mert ezáltal a nem leírható értékek birodalmát feltételezzük".[39] Meggyőződésünk, hogy a jelenségek axiológiai aspektusú szemlélete nem zárja ki az ismeretelméleti aspektust. Az érték és az értékelés épp ismeretelméleti aspektusból nézve különbözik, amennyiben az érték objektív, míg az értékelés szubjektív. Nem lehet az értéket szembeállítani a tényekkel, amint azt az idealista axiológia gyakran teszi, mivel az érték sem más, mint tény, amelyet azután a tudat helyesen vagy illuzórikusan tükröz az értékítéletekben. És az értékítéletek (értékelések) attól függően igazak vagy hamisak, hogy mennyire helyesen tükröződnek bennük az érték tényei — a dolgok és az események értéktulajdonságai.

Mindaz, amit az érték és az értékelés viszonyáról fentebb elmondottunk, úgy véljük, jellemzi egyúttal a szép két aspektusát, a szép mint *objektív érték* és a *szép szubjektív értékelése* kölcsönviszonyát is, az utóbbit az esztétikai ízlés és ideál valósítja meg az esztétikai észlelés folyamatában.

Ezzel kapcsolatban szükségesnek bizonyul különbséget tenni két fogalom között, melyet a „szépség értéke" és a „szépség mint érték" kifejezés ír le. „A szépség értéke

[33] Howard Becker és Alwin Boskoff, *Современная социологическая теория в её преемственности и изменении.* M. 1961. 167. o.

[34] K. Jaspers, *Nietzsche.* Berlin 1936. 132. o. (Kiemelés tőlem — L. Sz.)

[35] Marx—Engels, Соч. т. 19. 377. o.

[36] I. h.

[37] Az érték és az értékelés különbségét nagyon jól kifejezi Shakespeare Hamletje. Rosenkrantzcal és Guildersternnel való beszélgetésében Hamlet Dániát börtönnek nevezi. Rosenkrantz nem ért egyet ezzel a meghatározással. Hamlet erre megjegyzi: „Nektek hát nem az; mert nincs a világon se jó, se rossz; gondolkodás teszi azzá. Nekem börtön." Első pillantásra úgy tűnhet, hogy Hamlet azonosítja az értéket és az értékelést s tagadja az érték objektivitását. De amikor Rosenkrantz mintegy folytatva Hamlet gondolatát kijelenti — „Úgy fenséged nagyravágyása teszi azzá; szűk a szellemének." — Hamlet irónikusan felel: „Ó, boldog Isten! Egy csigahéjban ellaknám, s végtelen birodalom királyának vélném magamat." (II. felv. 2. szín. Arany János ford.) — Vagyis a dolgok önmagukban, az embertől való vonatkozásukon kívül se nem jók, se nem rosszak. De jóvá vagy rosszá nem annak következtében válnak, hogy az ember puszta tudatával, „nagyravágyásával", mint Rosenkrantz mondja, a minőségeket rájuk ruházza. A dolgok e minőségei a dolgoknak az emberrel való gyakorlati kölcsönviszonyától függenek. A tudat pedig az értékelésben tükrözi ezt az *objektív* kölcsönviszonyt, amely objektív értékként létezik.

[38] Б. Кроче, *О так называемых суждениях ценности.* «Лочос», Пь—М. 1920. 25. o.

[39] *Kultura i Społeczenstvo.* 1962/4. sz. 35. o.

— mondja helyesen V. P. Tugarinov professzor — mindenekelőtt az általa elért szellemi örömben van. A szépség értéke a szép **társadalmi** jelentőségében rejlik, nevezetesen az érzelmek és gondolatok nevelésében, megtisztításában és felemelésében."[40] A „szépség értéke" tehát a szép értékelésének szubjektív (egyéni és társadalmi) jelentőségét jellemzi, azt a jelentőséget, amely csak a szépség észlelésekor tárul fel. A „szépség értéke" mint a szépség esztétikai észlelésének jelentősége ezért nem létezhet az objektív és a szubjektív egysége nélkül.[41] A „szépség mint érték" az *objektív* szépet jelenti, a szépet, függetlenül attól, hogy adott pillanatban észleli-e valaki vagy sem. Pl. a Milói Vénusz, lévén művész alkotó tevékenység terméke, nyilván akkor is szép volt, amikor a földben nyugodott. Tehát a szobornak sajátja volt a *szépség, mint érték.* Ám éppennyire nyilvánvaló, hogy amikor senki sem láthatta, „szépségének értéke" a semmivel volt egyenlő. Ezért nézetünk szerint a „szépség értéke", vagyis a szép esztétikai észlelésének jelentősége nem objektív esztétikai tulajdonság, a „szépség mint érték" azonban kétségkívül az.

Az érték kategóriájának rehabilitálása, e kategória marxista pozícióból megkezdett kidolgozása igazolja az esztétikai viszony tárgyának, az esztétikai tulajdonságoknak az értéktermészetét. Noha az „esztétikai tulajdonságok" általunk vallott koncepciójában az esztétikumot mindig is értéktulajdonságnak tekintettük, terminológiailag mégis jogtalanul állítottuk szembe az „esztétikai tulajdonság" és az „érték" fogalmát, nem vezettük be a „szép mint érték" és a „szép értéke" közötti különbséget.[42] Úgy véljük, hogy az „esztétikai érték" és az „esztétikai tulajdonság" terminus egyenlő érvénnyel használható az objektív-esztétikai jellemzésére. Hiszen az esztétikai *tulajdonság* feltétlenül *értékjellegű*, a tárgy *értéke* pedig nem valami önálló lényeget képvisel, hanem a tárgy *tulajdonsága.* Lenin egy pohár végtelen számú lehető tulajdonságát, minőségét, oldalát, kölcsönviszonyát sorolva megjegyzi: „a pohár lehet értéktárgy, ha művészi csiszolású vagy rajzú."[43]

Ha valami ellene vethető, hogy az esztétikai viszonyt esztétikai értéknek kereszteljük el, az a következő: az esztétikai objektum magába foglalja a rútat, az alantasat, a komikusat is. Valahogyan sután hangzik, ha ezeket az esztétikai jelenségeket „értéknek" nevezzük; ámbár némely axiológus lehetségesnek tartja a „negatív érték" fogalmának a bevezetését.[44] Ebben a tekintetben az „esztétikai tulajdonság" fogalmában nincs kivetnivaló.

Amikor az esztétikai érték és az értékelés közötti elvi különbséget kiemeltük, s ekképp a szép objektivitását tételeztük, az értékviszony általános törvényszerűségeiből indultunk ki. Akad azonban olyan vélemény, amely tagadja az esztétikai érték objektivitását, épp az érték specifikumaiból kiindulva. E vélemény szerint az esztétikai tudat objektumát azért nem lehet meghatározni mint *esztétikai objektumot*, s a szépet azért nem lehet meghatározni mint objektív értéket, mert az esztétikai érték specifikuma épp abból következik, hogy az objektív és a szubjektív, a reális és az ideális, az érték és az értékelés egysége.[45]

Véleményünk szerint az esztétikai érték specifikuma nem abban áll, hogy a szubjektív és az objektív egysége. Az emberi megismerés *bármely* formája „az objektív valóság szubjektív képe" (Lenin). E specifikumot abban sem lehet megragadni, hogy az esztétikai érték specifikumában az objektív és szubjektív egysége konkretizálódnék mint a reális és ideális egysége. Nem kétséges, hogy az embernek a valósághoz való esztétikai viszonya feltételezi azt, hogy az ember az ideál aspektusából értékelje a jelenségeket. De ha mindössze konstatáljuk a fenti tényt, anélkül hogy feltárnánk az esztétikai viszony objektumának specifikumát és az objektum által feltételezett szubjektív oldal (tehát pl. az esztétikai ideál) sajátosságát, nem leszünk képesek feltárni az esztétikum specifikumát. Hiszen minden fejlett értékviszony csak a reális jelenségeknek az ideál pozíciójából történő értékeléseként gondolható el. Közbevetőleg megjegyezve: az etikában is létezik

[40] В. П. Тугаринов, *О ценностях жизни и культуры.* Л. 1960. 40. o.

[41] Arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a „szépség értékének" a fogalma a szépségét nemcsak az esztétikai jelentőség szempontjából minősítheti.

[42] Lásd cikkünket: *Az esztétikai viszony objektumának problémája.* Filoszofszkie Nauki, 1961/4. sz. 171. o.

[43] Lenin, *Mégegyszer a szakszervezetekről.* Id. kiad. 86. l.

[44] Василенко, *Ценность и оценка.* Киев, 1964. 6. o.

[45] I. Paszi nézete szerint (Исак Паси, *Az értékítéletek.* Filoszofszka Miszl, 1962/5. sz.) a szép területén az érték létrehozása összeolvad az értékelő mozzanattal (136. o.), és „a szépség az objektum és a szubjektum közötti sajátos viszonyt fejezi ki, mely viszony társadalmi-történeti síkon jött létre", (142. l.)

olyan koncepció, amely teljesen analóg az esztétikum szubjektív-objektív koncepciójával, amennyiben a morális minőséget „a *mi* morális értékelésünk eredményének" tartja.[46]

Miben áll tehát az esztétikai objektum specifikuma? Meggyőződésünk, hogy az objektív esztétikai érték specifikumát úgy határozhatjuk meg, hogy feltárjuk más értékekkel szembeni különbségét, és kimutatjuk azt, hogy az objektív érték miképpen determinálja a szubjektív oldal sajátosságait az ember valósághoz való esztétikai viszonyában.

Az esztétikai érték specifikumához szolgáló kulcs mindenekelőtt magában az érték tartalmában van, amely tartalom kifejezésre jut a megfelelő formában. E tartalom nem lehet a tárgyak és jelenségek természeti tartalma. Mint Ivan Vinogradov annakidején megjegyezte, „a tárgyak objektív tulajdonságaiban, összefüggéseiben, viszonyaiban a tárgy élete jelenik meg, olyan tartalom jelenik meg, amely azonos a társadalmi élet tartalmával, és ebben az aspektusban a tárgyak esztétikai értékké válnak".[47] Úgy véljük, hogy a tárgy esztétikai értékének tartalma nem más, mint a tárgy objektív viszonya a társadalmi emberhez és az emberi társadalomhoz, a szabadság fejlődéséhez, valamint az ember és a társadalom szabad fejlődéséhez. Ezt a viszonyt a társadalmi-történeti gyakorlat alakítja. Az esztétikai érték tartalmának ez az értelmezése magyarázatot ad az esztétikai érték formai sajátosságaira is. E tartalom formájaként a tárgy anyagi-dologi minőségei lépnek fel, mégpedig főként az emberi látás és hallás által befogadható minőségek, mivel az embereket társadalmi viszonyaikban valamennyi érzékszerv közül leginkább a látás és a hallás szolgálja, és épp ezek az érzékelések képesek a tárgy anyagi-dologi minőségeiben leginkább megragadni a társadalmi jelentőséget.

Az esztétikai érték ilyen tárgyalása, mintha teljes mértékben számolna az esztétikum specifikumával. Ebben az interpretációban az esztétikai érték a vallásos tudat tárgyának ellentéteként tételeződik, amely épp hogy az ember gyengeségét fejezi ki a természettel és a társadalmi törvényszerűségekkel szemben. Igaz, a szabadság a morális és a politikai tudat tárgya is lehet. Először is azonban a szabadság számára, amennyiben mint morális és politikai értéket vesszük tekintetbe, nem lényeges a tárgyi megtestesülés. Másodszor pedig ezeken a területeken csak a szabadság valamelyik aspektusa merül fel, a szabadság, ahogyan a morális vagy a politikai szférában megjelenik. Ezzel szemben az esztétikai érték tartalma a szabadságot egyetemes jelentőségében fogja át. S harmadszor: az esztétikai érték korántsem autonóm, tehát épp a politikai és morális jelenségek, ha konkrét érzéki formában jelennek meg, esztétikai szempontból is értékesek lehetnek, épp mivel e jelenségek is a szabadsággal vannak összefüggésben. Ami az esztétikai és az utilitáris értéket illeti, az előbbi ugyan nem zárja ki az utóbbit (hogy ez mennyire így van, elég ha emlékeztetünk arra, hogy történetileg az utilitáris megelőzi az esztétikumot; arra, hogy ezek az értékek harmonikus egységet alkotnak az építészetben és az iparművészetben, a „termelési esztétikában" és az ipari esztétikában), az esztétikai érték mégsem egyszerűen a dolgok szűken vett empirikus hasznosságát fejezi ki az ember számára, hanem a dolgok legszélesebb társadalmi-emberi jelentőségét. Az esztétikai értékben az utilitáris ezért csak „lefölözve" van jelen, mi több, az esztétikai érték bizonyos ellentétbe is kerül az utilitáris értékkel, ami az esztétikai észlelés és élmény érdeknélküliségében fejeződik ki.

Az így értelmezett esztétikai érték determinálja azokat az alapvető jegyeket, amelyek az esztétikai viszony szubjektív oldalát határozzák meg: az esztétikum érzékiképi és eszmei-emócionális jellegét, érdeknélküliségét, azt, hogy az esztétikum az embernek a valóságban történő szellemi megszilárdítását eredményezi, ezáltal esztétikai élvezetet nyújt. Az esztétikai viszony tárgya azért is *esztétikai* tárgy, objektív esztétikai érték, mert épp általa feltételezett az esztétikai képesség — az esztétikai ízlés és ideál — létrejötte,[48] a szépség törvényei szerinti alkotás, tehát a művészi alkotás is. Az esztétikum objektív-szubjektív koncepciójának hívei úgy vélik, hogy az esztétikai érték az objektív valóság és az ideál kölcsönhatásának az eredménye. Ám ha „feloldjuk a zárójelet" — kimutatjuk az ideál objektív megalapozottságát, akkor elkerülhetetlenül el kell ismernünk az esztétikai érték objektivitását, amely az esztétikai ideál objektív forrása, az esztétikai ideál igazságának vagy hamisságának a kritériuma.

[46] Я. Энгет, *Некоторые проблемы научной этики*. Moszkva 1960. 85. o. Közbevetőleg: I. Paszi szerint az esztétikai ítélet jellege ugyanolyan, mint az etikai értékítéletek. (Id. cikk. 136. o.)

[47] Иван Виноградов: Вопросы марксистской поэтики. Leningrád, 1936. 83. o.

[48] E kérdésről — az esztétikai ideált az esztétikai tudat objektuma határozza meg, s ez az objektum pedig „az emberi tevékenység szabadsága" — lásd: О. В. Лармин, *Эстетический идеал и современность*. Moszkva 1964,

Egy jelenséget olyan mértékben illeti meg a szépség rangja, amennyire a jelenség érzéki-konkrét egész-voltában és befejezettségében mint emberi-társadalmi érték funkcionál, amennyire a személyiség harmonikus fejlesztésére, valamennyi pozitív erő és képesség létrehozására és megjelenítésére alkalmas, amennyire az embernek a valóságban való megszilárdulásáról, a társadalmi és az emberi szabadság határainak kitágulásáról tanúskodik. Az ily módon értelmezett *szépség mint érték* meghatározza a *szépség értékét*, amely az emberekben örömöt kelt, önzetlen szeretet, a szabadság érzését ébreszti, gazdagítja és megszilárdítja a legjobb ideálokat.

L. N. Sztolovics